

Széljegyzetek a hallgatáshoz

Mészöly Miklós évszázada

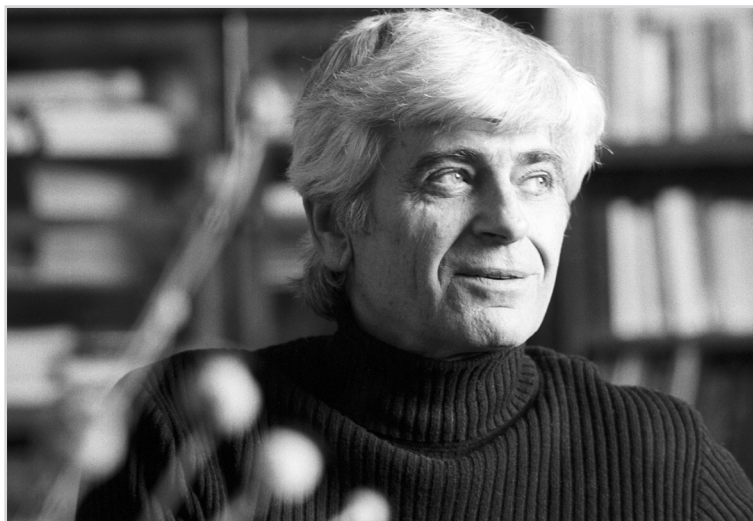
„Amennyire én látom, sem a tudomány, sem a művészet, senki nem képes a létezését egészében úgy kiismerni, hogy teljes tudáson alapuló gyakorlati útmutatásokat adhatna. [...] Íráságom egyetlen mércéje magából a leírandó dologból következik. Csakhogy éppen ez az, ami minden másnál kérdésesebb. S mert a leírandó minden másnál kérdésesebb, hogyan lehetnék biztos abban, hogy éppen a leírt az, ami a leírandó akart lenni? Nem. A valódi tudással és a valódi tudománnyal nem fér össze semmilyen hatalom. Még az írói hatalom sem.”¹

Mészöly Miklós

Az utókor általában szeret válogatni az eredetileg oszthatatlan egységként születő, de összetett életművek összetevői közül. E gondolkodásmódra a leglátványosabb példa alighanem Ady. Mindig volt, akinek a harcosan liberális, szociális oldala a fontos, másnak a nemzeti sorskérdések költője, avagy az istenkereső Ady tetszik. Ugyanilyen fontos, hogy kinek miért nem tetszett-tetszik: van, aki a szabadkőművest, van, aki a nacionalistát, és van, aki a hívót utasítja el. Ám ezek az olvasatok nem annyira a műről, mint az értelmezőről árulkodnak.

Így állunk Mészöly Miklós örökségével is, amelyet sokak szemében terhel utolsó, szellemileg még működőképes éveinek több pártpolitikai állásfoglalása. Mészöly bibói értelemben „túlbeszült lényeglátó”, de íróként, azaz nem a politika dimenziójában, hanem művészi ideákban, eszményekben, írói víziókban: ezek nem vihetők át direkt módon közéletiségbe, politikába. A fogalmak tiszták, a politika nem az. 1989–1990 után Mészöly a diktatúra fekete-fehér világának egyértelműségét kereste a féldemokrácia képlekenységében: író módjára hitt a szavakban, mint annyian mások. Pedig pontosan tudta, hogy ez veszélyes játék. Ezért kérdezte, hogy „lehet az ártatlanságot ugyanazokkal a szavakkal védeni, mint amikkel hazudunk”.²

Politikai, sőt: pártpolitikai megnyilvánulásait, bármennyire is úgy tűnt valaha, hogy fontosak, írói teljesítményét illetően már akkor sem kellett volna túl komolyan



venni: író a legtöbbször úgy keveredik a politikába, hogy rosszul ítéli meg annak retorikáját. Számára a legfontosabb a nyelv és a szó. A politikus is ezeket használja, mégis napi, nyilvános működésében egészen másként viszonyul a nyelvhez. Neki csak eszköz, ami az írónak egzisztenciálisan fontos: csak használja, de nem teremti. Az irodalomban a szavak és mondatok maguk jelölik ki határukat/végtelenségüket, a mű konstituálja magát. A politikai retorika a tömegdemokráciákban már inkább irányul a valóság eltitkolására, mint feltárására. Ezt egy író, ha csak író, nem feltétlenül veszi észre, vagy ha igen, akkor már elkésve. Ezért is lesznek rossz politikusok azok az írók, akik írásuk felől túl mélyre, politikai működésüket tekintve pedig nem eléggé merülnek a politikába.

Ebbe a csapdába Mészöly is beleesett. De a halála óta két évtized telt el: ideje, hogy (miként eddig is kellett volna) csak műveire figyeljünk. Már csak azért is, mert Mészöly a pártállam durva nemzetellenessége idején is a mélyen a nemzeti örökségben gyökerező irodalom kiemelkedő alkotója volt: íróként akkor is ezt a hagyományt folytatta, amikor a pártpolitikában hagyományos közéletiség keretei közt szakítani látszott vele.

Mészöly Miklós,
1980, fotó:
Molnár Edit,
MTI

¹ MÉSZÖLY Miklós: *Párbeszédkísérlet. A kérdező SZIGETI László.* Bp., Digitális Irodalmi Akadémia, PIM, 2020
https://reader.dia.hu/document/Meszoly_Miklos-Parbeszedkiserlet-34398

² MÉSZÖLY Miklós: *Tragédia = Uő: Alakulások.* Bp., Szépirodalmi, 1975, 451.

A mézőlyi gondolkodás nemzeti vonulatának közép-pontjában a hagyományok újrafogalmazása, megújítása állt. Úgy gondolta: „a nemzettudat *tartalmi* reformja nélkül nincs terápia”.³ „Újra kell hangszerelnünk nemzeti érzésünket. Objektívabbá és főként történelmileg végiggondoltabbá kellene tennünk magunkban, hogy mi az, amiben észszerűen engedhetünk, és mi az, amiben nem, semmilyen áron és semmilyen körülmények között. Egy pillanatra se szem elől téveszteni az érdemes megmaradást.”⁴ Ez a közelítés nem azonos azzal a normatív nemzeti gondolkodásmóddal, amelyben a legfőbb hivatkozási alapot a „gyökerek” jelentik. Erre hívta fel a figyelmet Sőtér István is. „Megdöbbenő, mennyire magyar ez a valóság, amit Mészöly bemutat: »nemzetinek« semmiképp sem mondanám, de annál inkább: magyarnak. Tehát színésnek, néha pedig otrombának, de mindenképpen megindítóknak. Távol áll tőle az illúzió és a cinizmus. Kálvinista módon puritán és szigorú – kihívja maga ellen a mai közízlést és léhaságot.”⁵

Mészöly ismeri a természetet, és tudja: részei bármilyen fontosak, önmagukban nem életképesek. Ha egy fának nincs törzse, koronája, lombja, a gyökerei is elpusztulnak: a levelek asszimilálnak (e szó átvitt értelmére is gondolhatunk). És, mint írva van: gyümölcséről lehet megismerni a fát, és nem a gyökeréről. Ennek megfelelően Mészöly meggyőződése, hogy a hagyomány akkor őrizhető meg, ha képes megújulni, ahogyan azt (a kései) Liszt és Bartók munkássága mutatja. Hogy éppen az ő példájuk került ide, azt Liszt és Szekszárd kapcsolata indokolja, és az, hogy Mészöly gyerekkorában Bartók első feleségétől tanult zongorázni. És abban a sejtelmes szövevényben, amelyből aztán fölépül egy személyiség, a megfoghatatlan összetevők közt minden, önmagában talán esetleges elemnek megvan a szerepe.

Mészöly életművét illetően a hagyomány szerepéről kevesebb szó esik, mint az újszerűségről. Egyfelől azért, mert politikai és érzelmi okokból a magyar nemzettudat eredendően hajlamos a múltba fordulásra, és ez igaz az irodalommal kapcsolatos poétikai elvárásokra is. Ez a gondolkodás, Mészöly szavaival, „múltba néző irodalmi igényt teremt és tartósít”.⁶ Ez oka, de nem elfogadható magyarázata annak a közömbösségnek vagy elutasításnak, amellyel a nemzeti örökség elsődlegességét hirdető olvasók körének kánonjába Mészöly nem került be. Így életműve az irodalmi közbeszédben a nálunk posztmodernnek nevezett irodalmi és művészi konglomerátum hivatkozási alapja lett: nem ok nélkül, de egyoldalúan.

Mészöly legtöbb művének születése idején a magyar próza mesterségesen retardált állapotában, a hagyományos elbeszélő stílus etalonja jegyében kellett dolgozniuk az íróknak, ezt is tették: a korszak hivatalos irodalomeszménye a „szocialista realizmus” volt. Hogy ez mit jelentett, arról évről évre hatalmas konferenciák zajlottak, kutatási programok keresték a meghatározás tartalmát. A szocialistaság politikai megfelelést jelentett, a realizmus ugyan realizmust, de még inkább közérthetőséget. Ami nem felelt meg ennek az elvárásnak, az a kapitalizmus dekadenciájának való behódolást, polgári elhajlást, alkalmanként további más bűnökbe esést jelentett. A korszak sikerkönyveit változó képességű és tisztességű írók írták, Berkesi Andrástól Végh Antalig, Fejes Endrétől Galambos Lajosig, Somogyi Tóth Sándortól Lengyel Józsefig, Santa Ferencről Szabó Magdáig. Kétségtelen, születtek ebben a modellben is maradandó értékű művek, mint Füst Milántól *A feleségem története* vagy Ottlik Iskola a határonja, és írta őszikéit Déry Tibor és Németh László. Ami szembeötlő: úgy kellett írniuk, mintha korábban nem élt volna Proust, Joyce, Kafka – vagy éppen Hamvas, Szentkuthy. Az írói megszólalás módja nemcsak egyenműsödött, hanem félszáz évvel korábbi állapotokat idézett – eltekintve attól, hogy akkor az irodalom szokványos nyelvhasználata nem zárta ki az avantgárd kísérleteket. A pártállam idején az írók igen szűkre szabott térben próbálkozhattak egyéni nyelvük kialakításával. Nem is nagyon fáradoztak vele, a legjobbak is tudomásul vették ezt a korlátot, és inkább egyéni világlátásuk szövegbe mentésével foglalkoztak (másra nem volt ennyi esélyük sem), mintsem a szövegformálás új megoldásaival kísérleteztek volna: a kulturális vasfüggöny kiszakította a magyar irodalmat a (nyugat-)európai-amerikai kultúrkörből, így a stílár megújulás útját is eltorlaszolta. (Ezért lett akkora ügy a 80-as években már megakaszthatatlan paradigma-váltásból.)

A pártállam irodalompolitikája nemcsak ideológiai elvárásokat közvetített, hanem ízléspolitikai is volt. Ez gyakorlatilag ellehetetlenítette az irodalom önmozgását, bár a költők talán kevésbé voltak kiszolgáltatottak, mint a prózaírók. Mészöly minderről alig vett tudomást. Ha hagyományos módon szólalt meg, azért tette, mert amit mondani akart, azt így tudta a legpontosabban kifejezni, ugyanezt tette akkor is, amikor más utakat választott. Életművének alakulásába a hivatalos elvárások nem tudtak beleszólni, de nyelvhasználatának külső jegyei nem álltak látványosan szemben a kor stíluselvárásával: annál

³ MÉSZÖLY Miklós: *Tudat és nemzettudat = Uő: Otthon és világ. Esszék, tanulmányok*. Pozsony, Kalligram, 1994, 43.

⁴ ALEXA Károly: *Beszélgetés Mészöly Miklóssal = Magasiskola. In memoriam Mészöly Miklós*. Szerk. FOGARASSY Miklós, Bp., Nap, 2004, 314.

⁵ SÓTÉR István: *Cím, szándékolt szórendi hibával = Uo.*, 345.

⁶ ALEXA: *i. m.* (2004), 315.

inkább mélyebb rétegeit tekintve. Azt azonban a vezető irodalompolitikusok pontosan tudták, Mészöly minden sora szemben áll az ő elvárásaikkal, céljaikkal.

Befogadását illetően megkerülhetetlen tény, hogy a közőnség, köztük a szakma túlnyomó része, nem volt fölkészülve műveinek értő olvasására. Ezért nem volt mindegy, hogy mikor és milyen műveivel találkoztak először az olvasók, és még kevésbé volt mindegy, hogy melyik olvasatukra figyeltek. Nem mintha több Mészöly lenne: kevés egységesebb, következetesebb életmű létezik, mint az övé, de gondolkodása, művészete változatos formákban mutatkozott: maga ez a sokféleség is része az egy tömbből faragott mondandónak.

Ha csak a szöveget nézzük: hangütése a hagyományos realizmustól a klasszikus modernségen át a 70-es évek irodalmi újhullámának utat nyitó, azt megelőző és azon is túljutó elvontságig terjed. Változáiban nem lineáris, belső mozgása inkább hullámmozgáshoz hasonlítható. Mit jelent ez? A *Magasiskola* modellszerű elvontsága előbb a *Saulus* elvontságában, majd a *Film* szerkezetének absztrakt valóságábrázolásában folytatódik, miközben a hagyományos realizmus nyelvén születik *Az atléta halála* és a *Pontos történetek útközben*. (És még annyi más, amit joggal illeszthetnénk e felsorolásba.)

Mészöly következetes kísérletező, de saját nyelvének folyamatos újratemetésében vannak egyszeri kalandjai. Mindenekelőtt a *Saulus* ilyen, noha minden Mészöly-mű a maga módján elvont, mert az író meggyőződése, hogy a legelemibb jelenségben is ott van a kozmosz (mindenség, teremtés) teljességének lenyomata. A *Saulus* elvontsága azonban szokatlan. Talán Hegel *Logikájához* hasonlítható, meg persze Wittgensteinéhez, akinek műveit Mészöly elmélyülten tanulmányozta. Erről be is számolt a *Levél a völgyből* meghatározhatatlan műfajú összefoglalójában,⁷ olyan téziseket kölcsönözve, amelyekkel saját logikáját igazolja. (Nem mintha Wittgenstein nélkül nem tudta volna azt, amit nála olvasott, de még számára is megnyugtató volt, ha talált külső igazolást.) Elvontságának ősforrása az volt, hogy a látható-tapasztalható világon túlra figyelt. Ezt jelzi, amit Reverdytől idéz: eszerint „a negyedik dimenzió: ez az Isten”.⁸ Mészöly a negyedik dimenzió írója volt, de nem lévén a hagyományos értelemben hívó ember, azt nem azonosította semmivel. A *Saulusszal* eljutott az elvontság számára végső pontjái, de művészi ösztöne jelezte: nem szabad ezen az úton tovább mennie, az irodalom nem erre kapott jogosítványt. Ahogyan arra sem való, „hogya aszerint éljünk. A művészet

semmiféle megváltást nem biztosíthat. Túl van a hatáskörén. Csak csábíthat, megvilágíthat. Utána tisztább a levegő. Nem tiszta, csak tisztább.”⁹

Vagyis az irodalmi megváltók kudarcait látva, leszámolt az ilyesféle ambíciókkal. Mégsem fordult szembe azzal a szándékkal, amely túlzásokra ragadtatta őket. De életműve a bizonyíték, hogy úgy gondolta: ha művészi megváltás nincs is, a megváltás szomjúhozása nélkül a művészet elkorcsosul. Ezt igazolják az ilyesféle irodalomról többször, több formában közvetlenül is megfogalmazott megjegyzései a sokak számára mértékadó nyugati irodalomról: „fantáziája mára oly mértékig leszegényedett, hogy igazából nem tud feldobni, meghatni vagy megdöbbeníteni. Lélektani játékokskák labirintusában tapogatóznak, amivel torkig vagyok, és unom őket. Számomra az élet máshol is van”.¹⁰ Vagy: „Nem a neoavantgárd onániái, nem is a posztmodern grammatika csavarásai és ficamításai, meg a nyelvi játékok idiotizmusig fokozható önimádatai, vagyis nem holmi nyelvi modernizálások érdekelnek, hanem egyes-egyedül az, hogy a nyelv mint hitelesítő elem és nagyhatalom egyetlen mozzanatával se dudvásíthassa el fölértékeit.”¹¹

Más szempontból is fontos állásfoglalás ez, kritikáján túl a maga írói törekvéseit illetően is. Nem kevesebbet mond, mint hogy érzelmi világa, „fölértékei” döntő fontosságúak számára, azokhoz keres alkalmas nyelvet. Vagyis legfontosabb írói feladatának a rációt megelőző intuícija közvetítette, megfoghatatlan teljességgel való találkozás rögzítését, az ennek alapját jelentő nyelv megteremtését tekintete. Azt pedig mi tehetjük hozzá: ha ez a nyelv megszületik, a többi jószerével formalitás.

A „fölértékek”, vagyis szubjektuma és a realitás összehangolásában mindkét oldalon megvan a maga szerepe, és mindkettő folytonos mozgásban van.

Mészöly írói gondolkodásának és gyakorlatának is megvolt a maga mozgástere. Ennek meghatározó vonásáról egy 1964-ben, Veres Péternek címzett levelében írt. Tételét ugyan szűkebb jelentésben fogalmazta meg, de élete és életműve egészét illetően is jellemzőnek tarthatjuk: „a legnagyobbak példáját véve: *kívül* maradni, de szenvedélyesen a körön *belül*” kívánt maradni.¹² Ez Mészöly Möbius-szalagja, amelyen nem lehet meghatározni a külső és a belső felületet. Ennek az egységnek/kettősségnek jegyében kell értelmeznünk anyagtalanná váló elvontságát és ábrázolásmódja esetenként dermesztően pontos realizmusát, ez szüli meg azt a nyelvet, amely jellemzően az övé.

⁷ MÉSZÖLY Miklós: *Levél a völgyből* = Uő: *Volt egyszer egy Közép-Európa. Válogatás a szép reménytelenségre*. Bp., Magvető, 1989, 625.

⁸ Uo., 627.

⁹ MÉSZÖLY Miklós: *A mesterségről* = Uő: *i. m.* (1994), 278.

¹⁰ MÉSZÖLY: *i. m.* (2020)

¹¹ Uo.

¹² MÉSZÖLY Miklós és VERES Péter *levelezéséből* = *Magasiskola. i. m.* (2004), 83.

Ott van ebben egész életútja, különösen annak korai állomásai: nem feltétlenül konkrét események ezek, hanem olyan, sokszor láthatatlan pillérek, amelyekre vilásképe épül. Ez pedig jóval korábban elkezd formálódni, mintsem irodalom/nyelv legyen belőle. Móricz Zsigmond sokat idézett tétele, hogy minden, ami fontos volt életében, hatéves koráig megtörtént vele. Mészöly útja is hasonló, bár pontos életkorhoz talán nem köthető: a gyerekkor kitörölhetetlen benyomásait háborús élményei, majd a kommunista diktatúra tapasztalatai érlelték-csiszolták véglegesre.

Nevelődési regényének két alapélménye: a természet és a család, illetve az a miliő, amelyet a családon át ismer meg. Utóbbiban egybemosódnak azok az értékek, amelyek megőrződtek benne, és az a fenyegetés, amely ennek a világnak a repedéseiből szivárog elő. „Szekszárdon egy [...] sátáni világ vett körül, amelyben egyetlen igazi kihívás létezett: meg kell írni. Ennek felismerése egybeesik azzal, amikor – tizenhárom éves lehettem – egy napon hirtelen rájöttem, hogy minden egyes tárgynak, minden egyes ábrázolatnak mögöttes értelme van. Bárhová nézek, semmi sem pontosan az, aminek látszik. Csupán azzal a kiegészítéssel, ahogy én ránézek, ahogy én az ablakomat, az értelmemet rányitom.”¹³

De ez a felismerés egy másféle tudással együtt érkezett: aki gyerekként-kamaszként a Duna tolnai szakaszának ártéri erdőit bújta, öntudatlanul is azzal találkozott, ami a kozmoszból befogadható. Mészöly természetélménye nem a XX. századi, modern emberé, nem nosztalgikus, hanem prehistorikus: a világ ősi teljességét idézi fel, amikor az ember még egy volt a természettel, nem kívüllálóként azonosul vele. Ez olyan mélyen meghatározta személyiségét, hogy akkor is hatott, ha nem idézte meg. Jogot tanult, de gondolkodásában még a római jognál is fontosabb volt a természetjog. Hogy mennyire, azt művek sora mutatja, a *Magasiskolától a Családáradásig*.

De az a valahai, eszmélkedő kamaszfiú már nem lehetett természeti lény. Ez a világ már több, mint természet: Mészöly Szekszárd-élménye nemcsak tájélmény, ez a tolnai-dunántúli-pannon táj nemcsak szülőföldet, hanem „szülőkulturát” is jelent. Valahai udvarházakat, a nyugati mintáknál visszafogottabban barokk ízlésre épülő, klasszicizáló kúriákat, majd egy jellegzetes, vidéki magyar eklektika és/vagy szecesszió formálta falusi polgárházakat, enteriőröket, polgárosult (így nem pusztán polgári!) viselkedést, műveltséget, szokásokat. Ennek a világnak a tradíciói nem voltak túl régiek, a török kiűzése utáni időktől, a XVIII. századtól formálódtak. A Mészöly által megismert világ pedig a kiegyezés után, az Osztrák–Ma-

gyar Monarchiában. A múltját tehernek érző sok mai ember számára nehéz elképzelni, hogy a családi emlékezet akár az eseménytörténetet illetően is át tud ívelni másfél-két századot. Mészöly történelemképében a családi hagyomány organikus emlékezése jelenik meg: ez gyermekkorá hozadéka, amely örökséggé válva mutatja meg etnikai és kulturális sokszínűségét, természetes nyitottságát, azt, ahogyan maga is formálódott.

Világításának meghatározó vonásait minden nemzedék készen kapta. Mészöly világának polgárai ezt az örökséget magyar hagyományként őrizték, miközben nem volt kétséges számukra, hogy az etnikai értelemben nem csak magyar. Így Mészölynek sem volt nehéz kiterjeszteni magyarságfogalmát a Duna-völgyre, a Kárpát-medencére, a pannon örökségre, Közép-Európára: művei úgy nyújtóznak a nemzeten túlra, hogy közben a nemzetparadigában is legitim olvasatot kínálnak. Ezért olyan gyakori témája esszéinek, előadásszövegeinek a (vázolt értelemben vett) magyarságtudat, illetve ezért tiltakozik a nemzeti gondolkodás vadhajításának tekintett modern, illetve kortárs nacionalizmusok ellen. De érvényesnek kell tartanunk egy iróniába hajló komolysággal fogalmazott és pozicionált politikai beszédimitációban megbúvó figyelemztetését is: „a nemzet szokásai törvényerejűek, melyeket nem szabad egy másik nemzet szokásainak kaptafájára húzni”.¹⁴

A Mészöly-mű e két legfontosabb eleme összekapcsolódik Mészöly Szekszárd-élményében, amely túlnő egyetlen város határain. A kisváros a maga rendies hagyományokat őrző társadalmával organikus egységben lélegzik a környező természeti és falusi világgal. Ez a hátszaga a paraszti világról a köztudatban élő képpel szemben nagyon is polgárosult. A hódoltság után ez vidék sem a jobbágyi függőség keretei között népesült újra – ez pedig a város szellemiségét a következő századokra is meghatározta. De az is erősen hatott rá, hogy polgárai, a városi hierarchiában elfoglalt helyüktől szinte függetlenül, nem szakadtak el a gazdák világától: maguk szőlősgazdák is voltak (gondoljunk a *Halálfiában* Babits által vázolt szekszárdi világra: jövedelmük több volt a borból, mint „polgári” forrásaikból). Ezzel mindennapi életüket is természeti törvények diktálta ritmus szabályozta. A Duna áradásai éppúgy tagolják idejét, mint a szüreték. Ennek a sajátosan organikus életmódnak hatása világgépük egészét befolyásolta: az évszakváltozások természetességével viszonyultak a társadalmi változásokhoz, a történelmi megpróbáltatásokat is úgy fogadták, mint az elemi csapásokat.

Mészöly egy ilyen ritmikájú világban nőtt fel, és ennek nyugalomával nézett körül. Így látta azt is, hogy ebbe a kul-

¹³ MÉSZÖLY: i. m. (2020)

¹⁴ MÉSZÖLY Miklós: *Bolond utazás* = Uő: i. m. (1989), 191.

túrába az idő is beépült, a megelőző századokba, sőt évezredekbe nyúlnak gyökerei. „Az emberek túlnyomó többségének személyiségét, öntudatát, önérzetét sokkal bonyolultabban határozza meg a történelmi háttér tudata, mint ahogy esetleg a látszat mutatja.”¹⁵ Ez ellen nincs mit tenni, de kell róla tudni. Velünk-bennünk él nem csak a történelmi tegnapelőtt török hódoltsága, a rác apácák, az aktuális lengyel felkelés leverésétől megcsömörlő, már a magyar forradalom lehetőségét kereső ezredes, a tegnapelőtti (és tegnapi) forradalom, a közjogi (és morális) kiegészítés, a monarchia történetei, az udvarházak világát őrző családi szövevények, majd a megkisebbitett ország határai közé szorított és azokon túlra is tekintő kapcsolatok rejtett és valóságos hálózata. De ott van e mögött a Római Birodalom láthatatlan öröksége, a valahai Pannónia provincia, amely a hanyatlás korában császárok sorát adta Rómának. Meglehet, mindez a múlt, de valóságos öröksége nélkül is olyan mitikus háttér és előzmény, amely eszmei és eszményi módon, olykor végzetesen befolyásolja egy kései kor pannon derűjét és öntudatát, de egyéni és közösségi pszichopatológiáját is. Mészöly Pannóniájának természetesen nem annyira az antikvitáshoz van köze, mint inkább a XIX. század eleji klasszicista ízléshez, kultúrához (amely egy másik, pannon hagyományokra hivatkozó dunántúli közegben, a Ság és a Somló vidékén egy Berzsenyit tudott fölnevelni) – és ahhoz, ami eltakarította ezt a világot: így lesz a magyar urbanitásból poszt-pannon infernó.

Mészöly más korban nevelkedett, mint amelynek egykor szilárdnak gondolt rendje az organikus bomlás állapotát élte (vesd össze Babits narratívájával). De a gyerek Mészöly nem a romlást érzekelte, és amikor egy újabb világháború és a bolsevik rezsim működése végképp összetörte a valahai rendet, akkor tudta, milyen kötelezettséget jelent rá nézve, hogy annak örökségét magában hordja tovább. De nem nosztalgikusan emlékezett gyerekkora Atlantiszára: látta, hogy az mindenféleképpen sülyledőben volt. Úgy idézi meg ezt a világot, hogy annak egy időben láttatja repedéseit és rajzolja fel valóságának égi mását. Így megjelenítve a valahai rémségek sem pusztán az összeomlás előképei: inkább olyan üzemmazavarnak tűnnek, amelyeket akár korrigálni is lehetne.

Szekszárd kisváros mivolta, mint geográfiai és szociológiai tény, önmagában nem sokat jelent: Budapesten kívül minden magyar város kicsi. (Vidéki ország vagyunk – mondta Németh László.) De a hozzá hasonló kisvárosoknak saját kultúrájuk, értékrendjük, kultúra- és értékteremtő képességük volt, ők jelentették a magyar urbani-

tást. Ami természetesen nemcsak magyar volt, hanem közép-európai is. „Egyre inkább úgy érzem, hogy csak úgy beszélhetünk és írhatunk magunkról hitelesen, ha egyúttal az egész térség világáról írunk és beszélünk [...]. Magyarán: – Kelet-Közép-Európát kellene megfogalmaznunk prózában. Egy ilyen tablón mi is élesebben, kevésbé provinciálisan, egyetemesebben rajzolódunk ki. Például Krúdy ilyen értelemben vett tágasságát és realizmusát talán még nem is értettük meg igazán”¹⁶ – mondja, és hozzáteszi: „Van tehát itt bőven tradíció, amit támaszként magunk mögött tudhatunk, és amit korszerűen folytatva újra lehet építeni és a holnap tradíciójává tenni. Új arcot adni egy olyan *mélyrealizmusnak*, amely magába szívta az »új« próza egyetemesebb technikáit is.”¹⁷

Amit ő látott, nem volt új vagy különleges, hanem természetesen simult a magyar irodalmi hagyományba is. Krúdy megmutatta a poézisét, Móricz a valóságát, Kosztolányi a személyiség-lélektanát, Márai a méltóságát, az egész kérdéshez másként közelítő Erdei Ferenc a mezővárosok szociográfiáját – sorolhatnánk és árnyalhatnánk. De hogy ez a világ mennyire fontos szerepet kapott az irodalomban, azt mutatja, hogy a polgári örökség tudatos fölszámolására törekvés évtizedei után olyan írók műveiben tért vissza, mint Szilágyi István, Grendel Lajos vagy Temesi Ferenc.

És közben ott voltak Mészöly Miklós munkái. Attól olyan eredetien, hogy minden más ábrázolásmóddal valamiképpen rokonságba került – ami természetes, hiszen adott volt közös nevezőjük. Mészöly nem annyira magát a kisvárosi létet mutatta meg, hanem azokat az embereket, akik ebben gyökereztek, innen nőttek ki, az itt formálódott szellemiség és lelkület képviselői maradtak. Nem tudtak mások lenni, mássá válni.

Gondoljuk végig: a *Magasiskola* hőse egyszerre fogad el férfiasan fegyelmezett, a természet rendjére hivatkozó, minden elemében racionális rendet (mindez megfelel neveltetésének) – majd utasítja el az egészet, mert ugyanez összességében mégis tagadása annak a kultúrának, amelyben felnőtt. Az *atléta halálában* a kisváros topográfiája is megjelenik, de főhőse azt a gondolkodásmódot képviseli, amelyben a tradicionális normák szerinti versengés már szinte anakronisztikus: az általa képviselt erkölcs, teljesítményelv, „férfiasság” fogalmával magára marad. A *Saulus* Jeruzsáleme igazi kisváros, a maga bensőséges és normatív kapcsolataival, a magánéletet is befolyásoló szabályozottsággal. A *Pontos történetek útközben* a Trianonban nemcsak magyar állampolgárságukat veszített, hanem azt követően kulturális erózió sújtotta, (polgári) identitásukat

¹⁵ MÉSZÖLY Mikós: *Egy jövőendő nemzettudat felé* = Uő: i. m. (1994), 102.

¹⁶ MÉSZÖLY Miklós: *Még nem jött fel a nap. Rádióbeszélgetés* VARGA Lajos Mártonnal = *Magasiskola*. i. m. (2004), 357.

¹⁷ Uo.



Mészöly Miklós,
1964, fotó:
Hunyady József,
Fortepan

elvesztett, másra cserélt kisvárosi embereket mutat be. Aztán ott vannak azok az írások, amelyek kifejezetten a valahai kisvárosok emberének individuálpсихológiájára épülő emberábrázolásukkal felejthetetlenek: a *Stiglic*, a *Térkép Aliscáról*, az *Ahol a macskák élnek*, az *Anyasírató*, egészen a *Családáradásig* vagy a *Sutting ezredes tündöklésének* kisvárosokba vagy még annál is kisebb közösségekbe rejtett, titokzatos historizmusáig. És ott van a *Film* vagy éppen a *Teréz krónikája*: a nagyvárosban elvesző kisvárosiak rajzával.

A Mészöly-írások tehát őrzik az egykori vidékies, de csak Budapestről nézve megbélyegzésnek tekintett vidékiség életformájának megannyi sűrűsödési pontját, sérülékeny nyitottságát, a biztonságot ígérő otthonokba menekvés és az azokból menekvés, elvagyódás emlékeit. Ezek jelenléte mutatja: a kisvárosi polgár más, mint a (nagy)városi kispolgár. Ő még őrzi a teljesség emlékét (vagy többet is annál), igényessége leginkább abban mutatkozik, hogy mindenből többet, jobbat, tágasabbat szeretne, mint ami helyben megélhető, és nem tudja, hogy mindez máshol is megélhető. Megtapasztalhatták ezt nemcsak Szekszárd, hanem Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Zilah, Nagyvárád, Szabadka, Kecskemét, Galánta és Nagyszentmiklós szülőttei is. Ezt a világot le lehet becsülni, és lehet magasztalni; vagyis éppolyan, mint bármilyen másik világ. Mészöly maga még barátai közt is érezte a nagyvárosi pályatársak gyanakvását: az volt a benyomása, hogy még azok is hajlanak arra, hogy bizonytalan szellemi egzisztenciájú vidékiként gondoljanak rá, akik szerették, becsülték, maguk közé fogadták.

Valahogy úgy, ahogy egy faluba betelepülteknek még sokadik generációján is ott a „gyűttmentség” bélyege. Erről így beszélt: „Kisvárosi lévén nem voltak sem urbánus, sem népi elkötelezettségeim. Nekem barátaim és kapcsolataim a pálya mindkét felén mozogtak. S mert nem rekeszelgettem a dolgokat, a pesti irodalmi mentalitás nehezen kezelhető attitűdként tartott nyilván. Ez a közeg ugyanis, hogy okosnak és informáltnak látszék, mindig is szerette a beskatulyázást, és bizonyos mértékig árulás számba ment mindkét oldalon a magaviseletem. Hát hogy lehetsz te jóban azzal az izével, amikor ő oda tartozik? Mindkét oldalról volt valami kizárólagosságot igénylő bizalom irányomban. Ugyanakkor gyanakvás is. Az újholdasok szemében abszolút megbízhatatlan voltam kisvárosiságom és a népi oldal iránti érdeklődésem miatt, a népiek pedig urbánus reflexeimet és vonzódásaimat voltak képtelenek megbocsátani.”¹⁸

Hogy milyen mélyen rögzült benne az az érzés, hogy ebben a közegben ő nem magától értetődően, beleszületve volt egyenrangú, hanem csak befogadottként, az abból is sejthető, hogy Budapest és a budapestiség sohasem lett egészen természetes közege. Írásaiban a nagyváros csak háttér, környezet, azoknak nem valóságos anyaga. Jellemző, hogy a *Film* Budapest egy olyan zugában zajlik, ami kisváros a nagyvárosban. Az egyenesen ijesztő, hogy főhősei egyike, a vidéki Silió Péter mindvégig egy marslakó idegenségével mozog a főváros forgatagában, hogy aztán megaláztatások sorát szenvedve el, a vele történetekből semmit nem értve, összezavarodva, önmagát is elvesztve gyilkoljon, majd halálra ítéljék.

Mészöly ebben a történetben tudatosan aligha utalt önmagára, de a történet mélylélektani háttérétől elválaszthatatlan saját valahai idegenségélménye. Aminél közelebbi áthallás Camus magyarra *Közöny* címmel fordított *Az idegenje* (*L'Étranger*). De ő nem idegen, hanem hangsúlyosan jelen lévő kívülálló. Amivel azonosul, azon is kívül marad: így őrzi meg szuverenitását – és ezzel a kívülállással, szuverenitással gazdagítja azokat, akik be-, illetve elfogadják. Ahogyan minden közegben, társaságban, szellemi körben egyszerre volt ott – és maradt kívül rajta. Ez az akaratlan, de következetes és tudatossá váló kettősség az egyik legfontosabb vonása a mézőlyi tartásnak, gondolkodásnak. „Kívül maradni, de szenvedélyesen a körön belül. S örökre hűtlenségre készen, hogy dialektikus ellensúly lehessenek”¹⁹ – írta már idézett, esztétikai alapvetésének is tekinthető levelében. Nem véletlen, hogy nem a köztudat szerint hozzá legközelebb állók valamelyikének, hanem Veres Péternek. Ebben a relációban feloldódott a közéletben és közbeszédben közhelyként kí-

¹⁸ MÉSZÖLY: i. m. (2020)

¹⁹ MÉSZÖLY-VERES: i. m. (2004), 83.

sértő ellentét népiek és urbánusok között: ezt az ellentétet a magyar urbanitás nem fogadhatja el.

A magyarázat egyszerű. Mészöly Miklós urbanitása nem szakadt el attól a tágabb közegtől, amelyből kinőtt, amellyel eleven kapcsolatot tartott. Mészöly diákkora idején a népi mozgalom átjárta a magyar társadalmat – jellemzően a nemzeti középosztály mozgalmaként. (Ezzel függ össze Mészölynek a Nádas Péter által nem értett részvétele a Magyar Közösség munkájában, ami nyilván nem egyéni kezdeményezése volt – nem is lehetett az –, hanem családja gondolkodásából következett.) „Otthon, Tolnában, diákkoromban, a hitleri, Volksbund-szervezkedés idején mi is szervezeten jártuk a falvakat, falukutattunk, népkutattunk. És a közösen megélt sors szemszögéből tulajdonképpen ellenpropagandát fejtettünk ki az ellen, amit a németországi vakációról, diáktáborokból hazatért diákok próbáltak akkoriban az agyukba beleszokolni.”²⁰ (Utóbbi motívum *Az atléta halálában* bukkan fel.) Ám „véletlenül éppen ugyanakkor, Bergson *Idő és Szabadság* című műve volt a napi stúdiumom – és mindez nagyszerűen kiegészítette egymást.”²¹ Ilyen egyszerű ez? Igen, de csak annak, aki azt vallja: „Számomra a kívül maradás pozíciója biztosítja lélektanilag az optimális tettenérés állapotát és létrehozhatóságát, az eredményt magát.”²²

Ha olvasóként ennek az összetettségnek meg tudjuk érezni intimitását, már szinte illetlenség beszélni róla. De nem felejtethetjük el, hogy Mészöly írói életében minden e körül forog. Így lehet otthon egy solymásztelepen, így hal meg atlétaként, így járja be roskatag hőseivel a Város-major utcát, lovagol át Közép-Európán, így vakul meg Saulusként. Mert van egy olyan dimenzió, amelyben mindegy, hogy üldözött vagy üldöző valaki.

Mindez elválaszthatatlanul összefügg azzal az élet-, azaz létezésformával, amelybe Mészöly beleszületett, és amelyből kinőtt, és amelynek szövevényébe a legkülönbözőbb életek és életformák is beleakadtak. Azaz nem is beleakadtak: ennek a szövevénynek az író is része volt, ennek anyagából formálódott. Otthonosan idegen benne, mert úgy részese ennek a titkait építő rendszernek, hogy kívülről is látja. És ez a mindig megőrződött kettőség az oka, hogy a világban való jelenlétét „illegális közérzetével”²³ jellemzi.

Ami elválaszthatatlan magyarságélményétől, azaz közép-európaiságától, még pontosabban pannon tudatától: a magyar urbanitás nem etnikum-, hanem régió- és történelemfüggő. Birodalmak végvidéke, rómaiak, szlávok, törökök, Habsburgok, oroszok megjelenése és eltűnése olyan hullámmászás, amely mindig el akar mosni valamit.

A magyarok bejövetele a Pannon-medencébe az itteni világ szempontjából éppolyan véletlen, mint mások tündöklése és hullása (jó esetben nem a semmibe, hanem egy új formációba). Nem csak annyiról van tehát szó, hogy földarabolták azt az államalakulatot (a történelmi Magyarországot, illetve a Monarchiát), amelyik kitermelte a Mészöly által is fémjelzett mikrovilágot. Ez a közeg mindig épült és pusztult, és megint épült, és megint pusztult. Magába szívtá az előző világok törmelékét, egybegyúrta az aktuálisan érkező kultúrákból magába fogadható elemeket, de ha nem is tudta, hogy Róma távolra szakadt gyermekeként született, mégis ez adott neki tartást: Szekszárd-Alisca európaiként fogadta Európát, azzal a méltósággal, ahogyan egy elszegényedett arisztokrata fordul sikeres rokonai felé, és titokban felkapaszkodottnak látja őket. Ez volt olyan gazdag és sűrű, hogy legyen benne valami hazug és sátáni is – e nélkül lett volna igazán kiszolgáltatott a hazug és sátáni erőknél...

Mészöly ezen a körön is egyszerre van kívül és belül. A magában hordott kisváros történelme jogán képletesen „római polgár” (ahogy egyébként Saulus is), ami közvetve magyarságát is legitimálja, de rögtön egy fokkal magasabbra tör. „Mindenekelőtt ember vagyok, vagyis nem állat, növény, tárgy, gáznemű anyag vagy bármi más. Másodsorban Mészöly Miklós, egy individuum vagyok. Harmadsorban pedig, abszolút véletlenül, magyar. Hogy mi ez a magyar, érzés-e, állampolgári jog- és kötelesség-halmaz, álmok kuszasága, geográfiai tér, permanens halálvárá és nemzetsíratás, idiotizmus és zsenialitás, esetleg sok minden más, erre még visszatérhetünk. Ez a magyar azonban legnyilvánvalóbban a nyelvvel azonos, amelyben lakom. A nyelv az én írói otthonom és hazám. Ebben a hazában rejtezhet a magyarságom is. Mindenesetre [...] a sorrendiség nem jelent hierarchiát, s ha mégis, csak úgy, mint a szentháromságban. Nem lehet egymással szemben kijátszani őket. És ennek ellenére, mégis, a szentháromságon belül is: hierarchia.”²⁴

Vagyis az isteni teljességgel szemben az embernek mégis szüksége van valamiféle rendre, ha másként nem, akkor az életét megkönnyítő munkahipotézisként. Hogy tudjuk, mihez tartsuk magunkat, Wittgensteint idézi: „Mindaz, amit leírhatunk, másképp is lehetne”, hiszen „a dolgoknak nincs a priori rendjük”.²⁵ Ezt persze könnyű, szinte kötelező félreérteni, és azt olvasni ki belőle, hogy ha ilyen rend nincs, akkor az fölösleges. De ennek éppen az ellenkezője az igaz. Az a priori rend hiánya felszólít arra, hogy a mi rendünket mi teremtsük meg, az irodalomban pedig az író. Vagy, ahogy Mészöly az író fel-

²⁰ ALEXA: i. m. (2004), 318.

²¹ Uo.

²² MÉSZÖLY: i. m. (2020)

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ MÉSZÖLY Miklós: *Levél a völgyből* = Uő: i. m. (1989), 625.

adatát megfogalmazza: „a legtöbb, amire vállalkozhatunk: világosan megírni a homályt”.²⁶ Vagyis az író teremtette rend nem olyan csodagyógyszer, amely meggyógyít minden emberi és történelmi nyavalyát, hanem még a legjobb esetben is csupán rendezett rendetlenség.

Ahhoz azonban, hogy idáig eljusson az író, meg kell teremtenie a maga nyelvét, a megszólalásnak azt az egyedi formáját, amely kizárólag az övé, és önmagában is kifejezi azt a kivételességet, amellyel az író az általa látott világot mutatja meg. Ezért számolnia kell azzal, hogy amit megteremtett, az csak egyike a lehetséges megoldásoknak: végleges változat, hiszen a dolgok végtelen sokféleképpen rendeződhetnek el, ahogyan látjuk őket, az csak az adott pillanatban érvényes. De akkor minden más érvényességgel szemben az.

Mészöly nem szakít a hagyományos prózanyelvvel, hanem megújítja, nem annyira látványosan, mint amennyire mélyrehatóan. Miközben szinte alig változik szellemi alapállása, rendre új dimenziókba látogat. Lehet fényképszerűen pontos – miközben álomszerűen oldja fel a látvány határait: van, amikor a történetet rehabilitálja, van, amikor az állóképek egymásutánjával imitál epikai mozgást. Olykor úgy tesz, mintha folytatná Jókait, Krúdyt, Móriczot – és közben azok iránytűje lesz, akik éppen övelük szembefordulva, ellenükben formálják a maguk poétikáját. Mészöly más megfontolásokból kísérletezik: a pontos megszólalás lehetőségét keresi, nem technikai újdonságával tüntet. Beszédmódjának alapja a hagyományos történetmondás, ennek linearitása lényegében akkor is megmarad, ha olykor tudatosan tördeli vagy éppen filmszerű montázstechnikával gazdagítja. A filmes látásmód amúgy is fontos vonása írásainak: kivételesen erős képesség jellemzi. Mészölynek félelmetesen pontos szeme van, minden részletet észrevesz, és amit meglát, azt rögtön rögzíti. Így tanulta meg a természetben, és ezzel a kérlelhetetlenséggel őrizte meg mindannak képeit, amit figyelemre méltónak talált.

Márpedig figyelme bármilyen tárgyat fontosnak találhat. Természetélményéből következően tudja, hogy minden létező egyazon egyetemesség része, ami a legköznapiabb tárgyakkal is kozmikus távlatot ad. Embereknek, közösségeknek, történeteknek, tájaknak, tárgyakkal akkor is van metafizikai jelentésük, ha csak fizikai létükben mutatkoznak: minden végtelen. Azaz elmondhatatlan. Éppen ezért kell megpróbálkoznia elmondásával, és éppen ezért olyan fontos írói feladat megteremteni azt az írói nyelvet, amely magára maradvá is meg tud szólalni. Mészöly ilyen nyelvet teremt – ettől kell másként olvasni,

mint ahogyan az szokásosnak számított –, ezért lett kihívás olyan, átfogó műveltségű kultúrpolitikusok számára is, mint Király István vagy Pándi Pál, akik amúgy is érezték idegenségét a maguk ideológiavezérelt irodalmi, azon belül stílári elvárásaikkal szemben. Ezért okozott állandó csalódást a hivatalos irodalompolitikának Mészöly írói útja: nemcsak kívül maradt rendszerén, azaz a rendszeren, hanem pusztán jelenlétével kétségbe vonta annak legitimitását.

Hogy ezt íróként tegye, ahhoz először a szellemi életben elfoglalt szerepét tekintve kellett íróvá válnia. Indulása ezt nem segítette, egy novelláskötet ehhez máskor sem elég. Az 50-es évek elején neki sem volt esélye arra, hogy az irodalmi világban a maga műveit írva, közreadva alakítsa ki írói arcát, fogadtassa el magát, keresse írói nyelvét, egyáltalán: hogy megszólaljon. Író voltát illetően tehát kényszerpályára került, de az Állami Bábszínház munkatársaként mégis művész státusba kerülhetett, és nem olyan munkát végzett, amely szinte leküzdhetetlen akadálya lett volna kibontakozásának. A bábművészet valamiféle cinkos területenkívüliségben nem gyerekszórakoztatást jelentett, hiába is gondolta így ezeknek az éveknek a hivatalos művészetpolitikája, hanem folytatta azt a hagyományt, amely lépést tartott a XX. század művészi útkeresésével. Ettől Mészöly találkozása a bábszínházzal egyértelműen sikeres lett, írói értelemben is. Tehát nem azért, mert részt vehetett konferenciákon, nemzetközi tanácskozásokon. Az *atléta halálában* erre is utal, de közvetlenül is megjelenik benne a bábozás műfaja, igaz, nem modellértékűen. A bábművészet jellemzőjének egy közelebről nem meghatározott „különc stilizációt”²⁷ tart, amelyben az előadás sajátos pátosza erősebben hat, mint maga a szöveg. A bábozás-bábművészet helyzetéről írva a pártállam centralizáló szenvedélyéről is szó esik: a hős szeretőjének-sógornőjének bábszínházát „nem érintette a háború utáni államosítás”, bevonták „valamilyen politikai ellenőrzés alatt álló művészszövetségbe, de lényegében ugyanazt csinálhatta, mint azelőtt”, és „pusztán az a tény, hogy produkcióit ellenőrzik, megnövelte munkakedvét és hivatástudatát”, és „burkolt mondanivalójával”²⁸ bizonyította, legalább önmaga számára, a függetlenségét. A jelek szerint Mészöly mindezt nem látta túl meggyőzőnek, de nem dönti el, hogy dilettáns igyekezetnek vagy igazi művészetnek tartja-e. De mégis sokat tanul a bábozás poétikájából. A gyakorlatban szerez ismereteket a mese dramaturgiájáról, ami egész életútjára kihatóan fontossá teszi számára a történetet, mint mesét, mint minden epika bölcsőjét. (Ezeknek az éveknek hozadéka első

²⁶ MÉSZÖLY Miklós: *A mesterségről* = Uő: i. m. (1994), 281.

²⁷ MÉSZÖLY Miklós: *Az atléta halála* = Uő: *Az atléta halála; Saulus; Film. Bp., Századvég, 1993, 69.*

²⁸ Uo.

[illegible]

Kiállítás
Mészöly Miklós
emlékére, 2001,
Szekeşzárd,
Irodalom Háza –
Mészöly Miklós
Emlékház,
fotó: Kálmándy
Ferenc. MTI

ben: ez a nyelv pusztá tényével is állásfoglalás volt a hatalom gondolkodásával szemben. Természetesen az is, amit ezen a nyelven mond: azt, hogy a végső kérdéseket éppen azért kell újra és újra feltennünk, mert megválaszolhatatlanok. Főként a kíváncsi pontossággal. Újból és újból neki kell futni a lehetetlennek: „Azzal viszont számolni kell, hogy minél jobban közelítünk a pontossághoz, annál igazoltabb lesz a bizonytalan és biztos, az abszurd és evidens, annál realisabb ítéletekből áll össze a megítélhetetlenség panorámája. Egyszóval, hűség a pontossághoz, még ha hűtlenségnek látszik is. Ami természetesen, a fikció vagy akár a »gyökvonás« valóságával szemben is ugyanúgy kötelez. A képzelet, ha hiteles, nem hatálytalnabb, mint, mondjuk egy fal, amelyiknek fejjel nekimegyünk. Durván és röviden: addig kell mennünk, amíg falba nem ütközünk. Aztán az ütött résen tovább.”³⁰ Tudomásul kell ugyanis venni, hogy a végtelenhez a leghosszabb úton sem lehet közelebb jutni. De miközben azt is tudjuk, hogy tökéletesen mindegy, merre indulunk, mégis meg kell találni azt az irányt, amerre érdemesnek tűnhet elindulni...

Mészöly világképének mélyén az a gondolat lappang, hogy valójában a hallgatás volna a világ kihívására adott leghitelesebb válasz. Ez azonban mégis elfogadhatatlan, mert nem adható tovább. „Végül is a hallgatást nem lehet szavakkal megfogalmazni. Ez már a próféták műfaja”³¹ – írta Tandorinak. Ez a tétele egész életművére érvényes, nem csak a levél megfogalmazása idején. Azért kellett megszületnie saját nyelvének, hogy szavakkal is megfogalmazza a hallgatás okait, fontosságát, mindazt, ami miatt hallgatni kellene. Amikor megtalálta ezt a nyelvet, a maga nyelvét, korai novellái közül csak egy-kettőnek kegyelmezett. Aligha azzal volt elégedetlen, amit ezekben mondott, inkább azzal nem békélt meg, hogy azokban még nem a saját nyelvén beszélt.

Mészöly azt tartja, hogy csak magyar nyelven lehet úgy pontosan fogalmazni, hogy a szöveg többértelmű legyen: „a bizonytalanság árnyalatai azok, ami miatt érdemes magyarul írni. Grammatikai-stilisztikai adottságainkkal a megcélzott megjelölésen túl mindig másra is tudunk utalni (ha akarunk). Minden gazdagságunk ebben van: a logikus, konkrét, masszív – félreérthetetlen többértelműségben.”³² Idáig kellett eljutnia, így tudta aztán föl-vázolni a személytől eloldottan is létező árnyalatokat. Az elsődleges jelentés pontossága vitathatatlan: ez töri át

a kimondhatatlanság és a kimondatlanság falát, és az így nyitott résen lehet továbbhaladni. Mészöly ezzel arra ítéli olvasóját, hogy maga keresse meg szövegeinek azt a jelentését, amely számára a legfontosabb, mert „a lehetséges dimenziókon túl mindig van egy széthullott, végre valódi dimenzió”.³³ Ezért minden, amit elbeszél, „jelentés”, „pontos történet”, amit azért rögzít, mert valamiként megrendíti, és a megrendülés is kimondhatatlan („Nem érez az, ki érez szóval mondhatót” – írta Vörösmarty). Kiváltó oka azonban (annyira, amennyire) kimondható. Mészöly ki is mondja, hogy bele ne roppanjon. Ettől lesz számára az írás lelki higiénia kérdése. Amihez már-már a romantika idealizmusával ragaszkodik: így jár az, aki gyerekkorában Jókain nő fel, és aztán egyre anakronisztikusabb módon ragaszkodik az olyan, mára elfelejtett, sőt kigúnyolt értékekhez, mint a becsület, a bajtársiasság, sőt a férfiaság és a bátorság. (Utóbbit Lengyel Balázs 1956-os emléke bizonyítja. A Moszkva tér fölött, a Várfo utcán a barikádjuk felé közelítő mentőautónak integető emberekre a kocsiból ávósok lőttek, géppisztollyal. A továbbhaladó kocsit aztán fölborult, a kiugró ávósok futásnak eredtek. Mészöly utánuk iramodott. Az ávósoknak géppisztolyuk volt, neki fékezhetetlen igazságérzete és indulata. A jelenet hátborzongató és fölemelő. Mindenesetre hitelesíti azt a szekszárdi legendát, hogy 1944-ben egyetlen szál pisztollyal akart szembeszállni a bevonuló németekkel.) Ez a tartás jellemzi, amikor arról kérdik: miért maradt itthon, mikor élhetett volna máshol is. Ezt mondja: „egyfajta kötelességérzet munkált bennem, hogy ebben az országban a kommunistákkal valami iszonyat kezdődik, és ezért cserbenhagyás lenne a távozásom. És még dolgozott bennem az a katonai magatartás is, hogy engem soha nem érhet szituáció, amelyben cserben hagynám a bajtársamat. Egy ilyen érzés nagyon erős tud lenni az emberben. Emberfelettien erős. Talán minden emberi érzelemnél erősebb.”³⁴

De kik voltak a „bajtársak”? Kiket nem hagyott cserben? Családja, barátai, a beléivódott hagyomány? A szekszárdi utcák, a horhosok, a szurdikok, a Duna-menti galériaerdők? Mindez együtt. A haza. A nemzet. Ebben a műhelyben lett olyanná Mészöly, amilyennek megismertük, és amilyennek ő is ismerte magát. Ezt az élő és holt, múltját hordozó, jövőjére váró „bajtársat” nem hagyhatta itt, és ezért nem szabad nekünk sem cserben hagynunk.

³⁰ ZSUGÁN István: *Interjú MÉSZÖLY Miklóssal (Élet és Irodalom, 1970)* = MÉSZÖLY Miklós: *A tágasság iskolája. Tanulmányok, esszék.* Bp., Szépirodalmi, 1977, 228–238.
https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/MESZOLY/meszoly00367_kv.html

³¹ MÉSZÖLY: *i. m.* (2020)

³² MÉSZÖLY: *A mesterségről. i. m.* (1994), 281.

³³ MÉSZÖLY Miklós: *Családáradás (beszély).* Pozsony, Kalligram, 1995, 95.

³⁴ MÉSZÖLY: *i. m.* (2020)